

Fornorskningsarbeid i skolen i Nordreisa og Kvænangen på 1890-tallet

Av Jan Antonsen

Fornorskningsprosessen har vært beskrevet og drøftet av mange historikere. Her skal vi ta utgangspunkt i elevenes norskkarakterer. Disse ble skrevet av lærere i såkalte over-

gangsdistrikter og sendt inn til stiftsdireksjonen og skoledirektøren i Tromsø. En rekke slike lister finnes ved Statsarkivet i Tromsø.

I årene 1883-1906 finnes mange karakterlister fra bl.a. skolekretser i Nordreisa og Kvænangen. Bakgrunnen for at lærere sendte inn norskkarakterlister for enkeltelever, var søknad om lønnstillegg. Myndighetene brukte muligheten til lønnstillegg som et av tiltakene i fornorskningsarbeidet. På slutten av 1800-tallet var lærere i høyeste grad lavtlønnet. Et lønnstillegg fra 60 til 120 kr pr år fra det Statlige Finnefondet alt etter ansiennitet og flid og framgang i norskopplæringen, var for mange en nødvendighet for å få endene til å møtes. Alle karakterlister var underskrevet av læreren. Men sognepresten har i tillegg skrevet sin anbefaling om lønnstillegg. Han kjente den enkelte lærers flid og iver i fornorskningsarbeidet enten ut fra egen eksaminasjon i skoleklassen, eller det han visste om lærerens dyktighet. Imidlertid kan karakterlistene fortelle om større framgang i norsk enn hva som

var realiteten p.g.a. lærerens motiv om lønnstillegg. Det hevdes også at lærere som underviste kvenske barn, fikk høyere lønn enn de som underviste samiske barn.

En rekke rapporter fra lærere, sogneprester og senere skoledirektøren i Tromsø, viser at fornorskningsarbeidet i skolen rundt 1900 gikk dårlig. Spesielt hevder mange at kvene, bl.a. i Nordreisa, "var stridig" i å lære seg norsk. Myndighetene kom derfor med stadige nye tiltak gjennom finnefondsmidlene for å bedre situasjonen. Denne artikkelen har som mål å gi en nærmere dokumentasjon om forholdene i Nordreisa og Kvænangen.

Metode og kilder

De nevnte lister inneholder karakter i norsk for to påfølgende år for navngitte enkeltelever. Arkivpakkene inneholder bl.a. lister fra kvendominerte skolekretser i

Nordreisa. Gjennom å lenke opplysninger om enkeltelevers karakterer over flere påfølgende skoleår, kan vi bygge opp en datasamling. For å måle elevenes norskkunnskaper mot en uavhengig kilde, lenkes enkeltelevene mot språk- og etnisitetssopplysninger i folketelling 1900 i Nordreisa og Kvænangen. Lenkingslistene er utgangspunktet for statistiske tabeller for 260 elever i Nordreisa.

Forhold i Nordreisa

Av de 9 skolekretsene ble kvensk brukt som hjelpespråk i Sappen, Kjelderren, Røyelen, Lerbugt, Storslett og Kildal. Enkelte lærere fikk i disse kretsene lønnstillegg fordi de kunne kvensk. Barnetallet i de enkelte kretsene varierte fra 31 til 7. Skolestyrelsen i Nordreisa hadde som målsetning 12 uker skole 6 dager i uka pr. år. Dette var også realiteten, men en gjennomgang av skoleruteopplysninger

viser at det i noen kretser enkelt år bare ble holdt skole i 10 uker. Ellers var det i 1890-årene vanlig at de yngste hadde 2 uker mindre skole enn de eldste pr. år.

Fellesundervisning i samme klasse-rom uten differensiering pga. alder var vanligst i Nordreisa i 1890-årene, selv om det ble organisert egne småskoleklasser i enkelte folkerike områder. Kretsinnstillingen viser også lang og strevsom skolevei for en rekke elever. Dette ble nok noe bedre for en del yngre elever gjennom organisering av småskolekretser. Imidlertid er stor skoleforsømmelse et problem i Nordreisa i 1890-årene.

En nærmere undersøkelse av fraværsprosentene for hele Nordreisa kommune viser i 1891: 47%, 1994: 25%, 1896: 12%, 1898: 21%. Fraværsprosenten viser årlige og lokale variasjoner. Men skoleforsømmelsen er i snitt meget stor. Dessuten viser materialet at enkeltelever noen år ikke søkte skole overhodet.

De lærerne som har undertegnet karakterlistene, var Even Martin Hansen for Lerbugt-, Kildal- og Storslett kretser i perioden 1884 til 1901. Hans sønn Emil Hansen for Sappen-, Kjelderer- og Røyelen kretser i perioden 1897 til 1904.

Peder Helø i de samme kretser fra 1894 til 1896. For kretser i Reisdalen mellom 1884 og 1886 har E M Hansen og O M Gausdal underskrevet. Sognepresten på Skjervøy har i sin tur underskrevet listene med anbefaling om lønnstillegg fra finnefondet. Dette skjedde i utgangspunktet ved sogneprestens skolebesøk og egen eksaminasjon av elevene, men utover i 1890-årene er det ting som tyder på at hans anbefalinger skjedde ut fra den iver han kjente til at den enkelte lærer viste i fornorskingsarbeidet. Skjervøy kirkesogn var meget vidstrakt. Sognepresten kunne umulig rekke over alle tjenester i løpet av året. Det kunne derfor være fristende for læreren å gi enkeltelever for god norsk karakter ut fra behov om lønnstillegg.

Til tross for at omlag halvparten av ukas undervisningstimer ble brukt til norsk muntlig, skriftlig og lesing i Nordreisa på 1890-tallet, er det forhold som trekker målsetningen i negativ retning - lang skolevei, stor skoleforsømmelse, få skoleuker pr. år, fellesundervisning i samme klasserom uten aldersdifferensiering, lærerens personlige ønske om lønnstillegg med for god karaktergiving og metodikken i norskundervisningen, noe jeg skal vise til senere.

På slutten av 1800-tallet var to- og trespråklighet ganske vanlig i befolkningen i Nord-Troms. Dette viser bl.a. FT 1875 (folketelling). I 1865 var Nordreisa del av Skjervøy kommune, men etter nåværende kommunegrenser bodde ca. 1000 mennesker her. Av de var 40 % kvener som høyst sannsynlig brukte kvensk som hovedspråk selv om FT 1865 viser at en rekke kvener "forstaar norsk". Etter FT 1900 utgjorde den kvenske andelen av befolkningen 34 %, og disse brukte kvensk som hovedspråk. Nedgangen skyldtes to markerte forhold. Innflyttingen fra Finland stoppet nærmest opp, og hele 120 kvener flyttet fra kommunen til Nord-Amerika mellom 1871 og 1900. Det er lite trolig at nedgangen i prosentandelen kvensktalende i hovedsak skyldes fornorskingsarbeidet i skolen.

Karakterfrekvenstabellen viser en hovedtendens. Elever i kystnære områder som Lerbugt, fikk bedre norsk karakterer enn elever i isolerte dalområder som Sappen og Kildal kretser. Den samme tendensen vises også ved utregning av gjennomsnittskarakteren i perioden. Ellers viser materialet store årvisse variasjoner.

Enkeltelevers norsk karakterer kan vi følge gjennom flere påfølgende skoleår - for noen bare gjennom to

Karakterer i norsk

Tabellen viser: Karakterfrekvenser med antall elever og utregnet i prosent. 1894-1904.

Karakter	1894-1904			1894-1895			1900-1901	Sum
	Sappen	Kjeldereren	Røyelen	Lerbugt	Kildal	Storslett	Lerbugt Kildal Storslett	
1,0-1,5 "S"			5 3%	2 7%			2 3%	9 1,5%
2,0-2,5 "M"	19 13%	32 25%	42 26%	7 23%		1 6%	11 16%	112 19%
3,0-3,5 "G"	64 43%	59 45%	70 43%	4 13%	5 24%	6 38%	23 33%	231 40%
4,0-4,5 "Ng"	31 21%	26 20%	36 23%	12 40%	10 48%	8 50%	18 26%	141 24%
5,0-5,5 "Lg"	24 16%	13 10%	7 4%	5 17%	6 38%	1 6%	15 21%	71 12%
6,0 "Stryk"	10 7%	4 3%					1 1%	15 3%
	148	130	162	30	21	16	70	579 karakterer

Kilde: Karakterlister

skoleår, mens for andre finnes opplysninger om norskkarakterer gjennom seks skoleår. En lenkingskartlegging på individnivå kan gi et bilde av den enkeltes framgang i faget over år. Et hovedtrekk ved denne undersøkelsen er at den enkelte elev gjorde størst fremgang i norsk de første opplæringsårene. Siden stabiliserte karakteren seg på et middels nivå.

128 elever med ng i norsk mellom 1894 og 1900 gjenfinnes i FT 1900. Grupperes disse etter de seks skolekretsene, vises følgende: Til tross for norskopplæring i skolen bruker

fortsatt 60 % kvensk som hovedspråk i 1900, men kretsvisе forskjeller er tydelige. Hele 89 % er kvensktalende i Sappen, 82 % i Storslett krets, 67 % i Kildal (Samueldal) og i Røyelen kretser. I Kjeldereren krets snakker bare 41 % kvensk, mens alle elever i Lerbugt krets i 1894-95 bruker norsk som hovedspråk i 1900. Imidlertid viser undersøkelsen at hele 25 kvenske elever eller 33 % av de kvensktalende i 1900 hadde meget god norskkarakter (2,0-2,5). Meget gode skolerestater har for disse elevene ikke medført overgang til norsk hovedspråk ifølge FT 1900.

Oppsummering for Nordreisa
Tross bruk av kvensk som hjelpespråk i undervisningen, var resultatet dårlig. Et gjennomsnittresultat på svakt gode norskkunnskaper lovet ikke godt. Opplæringa gikk dårligst i avsidesliggende dalstrøk, men bedre i kystnære områder. Meget gode skolerestater i norskfaget var for mange heller ikke ensbetydende med overgang til norsk hovedspråk. Bare 20 % av elever på 1880-tallet og 40 % av elevene på 1890-tallet brukte norsk som hovedspråk ifølge FT 1900. Disse oppga også blandet etnisitet i FT 1900. En viss overgang fra kvensk til blandet

etnisitet angivelse kan registreres.

Årsakene til det dårlige resultatet i overgang til norsk hovedspråk må bl.a. søkes i det kvenske hjemmespråkets dominans, isolert bosetning, liten motivasjon, få skoleuker pr. år, stort elevfravær og norskopp-læringsmetoden. Det siste påpekes av lærer Leonhard Isachsen i brev til Nordreisa skolestyre i april 1905. Her kom han med forslag om "hvorledes man bør indrette sig forat man best muligt kan fremme fornorskningen i de blendede sprogkredse i Reisen". Han mente arbeidet måtte skje på to plan - i skolen og utenfor skolen. I undervisningen burde man ta utgangspunkt i konkretiseringer ved hjelp av gjenstander og tegninger og knytte enkle fortellinger til disse. Læreren burde helst ikke kunne eller snakke kvensk med barna i undervisningen - bare norsk. Utenfor skoletiden måtte læreren aktivt søke kontakt med foreldrene i hjemmene. Han må med "klogskab" motivere foreldrene for hvor viktig det er for "de folk som bor i Norge at kunne landets sprog, at skolens opgave er at gjøre børnene til oplyste borgere i landet, saa de kan faa drage nytte af de goder Norge kan byde". Isachsen mente man måtte få foreldrene med i fornorskingsarbeidet.

At arbeidet utenfor skolen fikk betydning viser et brev fra Isachsen fra februar 1908 til skoledirektøren. Her gir han anbefaling om ekstraordinært bidrag fra finnefondet til lærer Lars H. Braastad. Han sier: "I alle tre kredse legger det kvenske sprog hindringer i veien for undervisningen, dog mest i Sappen hvor Braastad ikke alenest har arbeidet i skolen, men ogsaa utenfor skolen, hvilket arbeid væsentlig har havt til maal ved samtale med børnenes foresatte at faa disse med i fornorskingsarbeidet. Dette arbeidet falder meget besværligt i en kreds som Sappen, hvor opsitterne bor sprette, men har man dog sporet fremgang i det norske sprog. Denne maate at gaa frem paa til fornorskningens fremme er ubetinget en hældig maate. Jeg har selv havt anledning til at praktisere i nævnte kreds og har selvfølgelig virket paa samme maate (Skoledir. pk. 211)."

Her er dokumentert situasjonen i fornorskingsarbeidet i skolen i Nordreisa til litt ut på 1900-tallet. Men ennå gjensto mange tunge tak i flere tiår fremover. Dette vitner flere nålevende reisadalingen om. Det ble bl.a. ikke tillatt å bruke kvensk språk i skoletiden.

Forhold i Kvæningen

La oss se litt nærmere på undersøkelsesområdet indre Kvæningen

hvor fiskeri, jordbruk og til dels skogbruk dannet basis for levebrødet. Kvæningsbotn står med en smal strøm, Storstrømmen, i forbindelse med den brede ytre Kvæningsfjord. Lillestrømmen deler igjen den indre delen i to bassenger. De to strømmene gav vansker for ferd-sel ut og inn av fjorden. Under flo og fjære presses vannet gjennom de trange strømmene med en fart på opp til 12 mil i timen, og det var meget vanskelig å passere med båt. Fjordbunnen fryses til is fra november til mai. Dette var også et veiløst område.

Barna var først og fremst nødvendig arbeidskraft. Skolen var ikke vesentlig for levemåten. Det vitner et meget stort skolefravær om. Forsømmelser som vesentlig skyldtes arbeid heime, men også natur, værforhold og lang skolevei, spilte inn. I 1880 skriver sognepresten i Skjervøy om forholdene: "Jeg kan kun meddele at der i prestgjeldet vesentlig ingen sands for opplysning og skole findes, og at som følge deraf børne først i 10-12 års alderen sendes i skole og siden forsømmer en meget vesentlig del av den ringe skoletid (10-12 uker pr. år)... Nogen undervisning i hjemmet findes vistnok heller ikke sted. Skolen betragtes i almindelighet som en byrde og en plage, og når børnene henimot konfirmasjonsal-

deren sendes i skolen, sker det hovedsaglig fordi de ikke blive konfirmerede, medmindre de besidder et vist lavmål af religionskundskaber. Alle andre kundskaber ansees i almindelighet for overflødige og unyttige. Skolen må således her ansees for at virke under særdeles ugunstige vilkår."

Kunnskaper i religion for å bli konfirmert og senere inngå ekteskap under kirkens velsignelse, har imidlertid vært vesentlig for lokalbefolkningen. Opplæring i norsk og andre skolefag var ikke så viktig for folk flest. Et brev fra indre Kvæningen i 1889 viser reaksjon på norskopplæringen, men samtidig behov for kristendomsopplæring. Brevet er skrevet på dårlig norsk. Dette kan tyde på at bare et fåtall samer og kvener kunne formulere seg godt skriftlig. Brevet lyder: "... Barnan her i Kvæningen som faar ikke lov at lese finsk (samisk) som er dæmmes morsmaal. Læren siger saa meget at dæm kan ikke jøre anderles. Men dæm maa jøre æfter Biskaabens beflaling de, han saam har givet en saadant beflaling angaaende om finsk... jeg vil at mitt Barn maa faa finsk Kristendaasundervisning... Læren strafe barnan faar de dæm ikke kan lese norsk og jeg kan lære til mitt Barn de jeg ikke kan og vad hjælper det hvis Barnan kan stave norsk mæn ikke faarstaar

dæm det hjælper dæm ikke til Salighet. Vær saa snil min Sjelesørger Skaar at svare mig om dæm spørsmal...".

Dette og flere foreldrebrev viser en metodisk forfeilet norskopplæring. Opplæringen var figurativ, noe som medførte at barna lærte noe norsk gjennom "pugging" uten den dype forståelsen.

For å finne ut mer om hvor vellykket norskopplæring i skolen var, har jeg systematisert karakterlister i norsk fra 1889 til 1894. Listene er hentet fra Badderen, Nordstrøm, Kjækan og Kvæningsbotn skolekretser. 237 samiske og kvenske skolebarn er med i undersøkelsen.

Alle lærere i nevnte skolekretser søkte om finnefondstillegg. Også i Kvæningen kan dette gi et "for godt" bilde av elevenes framgang i norsk dersom karakterlistene vurderes mer som et lærerønske om å få lønnstillegg, enn som elevenes reelle kunnskaper i norsk. Som kjent måtte lærerne vise til framgang for å få tilleggs lønn. Påfallende er det i alle fall at alle elever ved Nordstrøm krets forbedret sin karakter med 0,5 tallkarakter fra 1890 til 1891.

I tabellen er samme elevgruppe fulgt gjennom to påfølgende skoleår. Middelkarakteren holder seg mellom "Mindre god" og "Nogenlunde god", eller etter nyere karak-

Skolekrets	år	Antall elever	Middelkarakter
Badderen	1889	34 K og S	3,50
Badderen	1890	34 K og S	3,31
Indre Kvæningen	1889	52 S + 45 K	4,26 (K), 4,02 (S)
Indre Kvæningen	1890	52 S + 45 K	3,91 (K), 3,76 (S)
Indre Kvæningen	1893	35 K og S	3,87
Indre Kvæningen	1894	35 K og S	3,02
Kjækan	1890	20 K og S	4,00
Kjækan	1891	20 K og S	3,38
Kvæningsbotn	1891	27 K og S	3,87
Kvæningsbotn	1892	27 K og S	3,02
Nordstrøm	1890	37 K og S	3,54
Nordstrøm	1891	37 K og S	3,03

Tabellen viser middelkarakter i norsk for kvenske (K) og samiske (S) skolebarn i indre Kvæningen 1889-1894. Beste karakter er 1,0, og 6,0 er stryk.

terbruk mellom svak Godt og sterk Nokså godt. Selv om tabellen viser svak framgang i norskkunnskapene i alle skolekretsene i begynnelsen av 1890-årene, så er middelkarakteren jevnt over svake. Stor skoleforsømmelse, lærernes arbeidsmetoder, enkelte foreldrereaksjoner, kun 12 uker skole pr. år og den samiske

lærer Bakke sine protestholdninger (her skal vi ikke gå inn på hans skolearbeid) gjorde ikke norskopplæringen i skolen lettere. Dessuten var ennå samisk og kvensk hovedsaklig hjemmespråket i indre Kvænangen ifølge folketellinga for 1891.

Kilder:
Stiftsdireksjonens arkiv. Statsarkivet, Tromsø.
Skoledirektørens arkiv. Statsarkivet, Tromsø. Skoledirektørens pk. 287 og 211.
Skolearkiv v/ Nordreisa skolekontor.
Folketellinger fra 1865, 1875, 1891 og 1900.

Danefær - dansk krigsherre med etterslekt her i nord

Av Søren Sørensen

Når man driver med slektsforskning, dukker det fram mange spennende personer fra historiens glemmel. En av disse er den danske adelsmannen Jacob Nilsen Danefær som har stor etterslekt her i Nord-Troms.

Jacob Nielsen Danefærs opphav er ikke helt kjent. Men sannsynligvis ble han født på den danske øya Møn rundt 1630. Først fra året 1655 vet vi med sikkerhet hans løpebane. Dette året var han i Polen og gjorde tjeneste i den polske kongens livregiment som korporal og kvartermester. Våren 1657 søkte han avskjed fra den polske hær og vendte tilbake til Danmark for å sloss mot svenkene i den tilstun-

dende krigen. Han lot seg verve som menig rytter i generalkrigskommissær Ditlev Ahlefeldts regiment til hest. Her avanserte han raskt til adjutant, men ved Roskildefreden i 1658 tilhørte han de 2000 rytterne som måtte avstås til Sveriges konge Carl Gustav. Danefær ble her tatt til tjeneste som livknekt hos riksadmiral Wrangel, nestkommanderende i den svenske hær.

Jacob Danefær vant Wrangels fortrolighet, og i september 1658 ble Danefær satt til å føre danske krigsfanger til Pommern. Wrangel ville benytte anledningen til å sende sin gemalinne en del kostbarheter. Men Danefær hadde egne planer. Han

allierte seg med 10 soldatene ombord for på gitt signal å overta skipet. Skipet, et handelsskip armert med 16 kanoner og eskortert av en gallion, la ut fra Helsingør med sin dyrebare last og 120 danske krigsfanger ombord. Da skipet var på høyde med København, overmannet Danefær og hans frender skipets mannskap og tvang kapteinen å føre skipet inn til København. De kom uskadd frem til tross for at gallionen skjøt med kanonene etter det kaprede skipet.

Jacob Danefærs ankomst til København med sitt bytte, var en stor og lykkelig begivenhet for en hårdt prøvet hovedstad. Danmark var en svinnende stormakt, sterkt